

Ю.В. Іорданова

«БОРОТЬБА» ПОБУТУ ТА НАУКИ В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК НАУКОВЦІВ: АНАЛІЗ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ (1920-1930-ті рр.)

У статті розглянуто матеріали листування українських жінок-істориків, на основі яких зроблено висновки щодо місця та ролі жінки в українському науковому просторі в 1920-1930-х рр. Використання епістолярної спадщини в якості джерела надає змогу розглядати роль жінки в історичній науці не лише з боку фактів, а й з боку емоцій та переживань самих репрезентанток.

Ключові слова: науковець, історична наука, жінка, репресії, листи.

Жінкам, що знайшли себе в науці повсякчас доводиться поєднувати побутові справи з активною науковою, суспільною діяльністю. Деяким з них вистачає майстерності поєднувати обидві ці галузі одночасно та досить успішно, хтось же свідомо чимось жертвує. Період становлення української науки є яскравим полем розуміння цих процесів. Відомі в українській історичній науці жінки – яку долю обрали вони? Як розставили пріоритети?

Дослідження повсякденності є своєрідною «призмою» для розуміння та більш яскравого відображення політичних, економічних та соціокультурних процесів, що відбуваються у країні, до якої належать досліджувані особистості. У той самий час, дослідження повсякденності за гендерним принципом надає змогу більш детально та глибоко дослідити період в цілому, а також стан суспільства, науки та культури.

Актуальність теми характеризується саме необхідністю простеження тенденцій професійної діяльності жінок-науковців, зокрема, дочок відомих українських істориків в розвитку української історичної науки та розглянути саме гендерний аспект, особливо в такий непростий для українських науковців час, як часи масових сталінських репресій проти представників української наукової еліти, в тому числі й істориків. Особливості підходів до роботи, життя та до розв'язання проблем істориків саме жіночої статі спонукають науковців до розглядання проблеми саме з цього боку. Зокрема, аналіз епістолярію науковців надає унікальну можливість не лише подивитись на ситуацію з неофіційного боку, а й простежити емоційний бік проблеми, значущість у ній «людського фактору». Епістолярій дає можливість вивчати як повсякденність певної епохи загалом, так й конкретну особистість зокрема.

Предметом дослідження є приватне життя, наукова діяльність відомих українських науковців та тенденції в наслідуванні батьківської справи Катерини Грушевської та Ольги Багалій-Татарінової на теренах УРСР протягом зазначеного періоду.

Об'єктом дослідження є матеріали листування українських науковців в галузі історії протягом 1920 – 1930-х рр.

Історіографія проблеми позначена досить великим масивом, як спеціальних «жіночих» досліджень, так і досліджень стосовно всієї української наукової еліти, з числа якої виокремлюються і жінки (хоча деякі дослідники й не виокремлюють дослідників у своїх роботах за гендерною ознакою). Так, Л.Іванова в роботі «Формування радянської наукової інтелігенції», наводить статистичні дані за 1928 р., згідно з якими питома частка жінок серед усіх наукових працівників в Україні, Білорусії, Закавказзі була значно нижчою, ніж у Росії [1, с. 311]. У праці Л.І.Ткачової [2, с. 105] українська інтелігенція розглядається як прошарок радянського народу, головною метою якого є побудова соціалістичного суспільства з усіма уявними його перевагами над капіталізмом. Цінність цього дослідження полягає передусім у зібраному в ньому

багатому фактичному матеріалі, що стосується формування й діяльності зазначеної верстви населення. Варто відзначити газетний нарис В. В. Дорошенка «Пам'яті Марії й Катерини Грушевських», надрукований 1955 р. на сторінках «Свободи» [3, с. 71], у якому автор не тільки вперше подав інформацію про ймовірну дату смерті Катерини Михайлівни, але й відзначив певні соціокультурні маркери життєвої позиції дослідниці (навчання в Женевському університеті, зв'язок з партією есерів), стисло охарактеризував її науковий доробок. У монографії О.Оглоблина «Українська історіографія 1917–1956 рр.» подана інформація про участь Н. Полонської-Василенко та О.Багалій-Татаринової в діяльності Харківської НДК історії української культури, окреслені кола наукових зацікавлень жінок-істориків, подані вказівки на їхні наукові праці [4, с. 158]. Фрагментарні згадки про жінку – учасницю українського інтелектуального руху 1920-х рр. – знаходимо у збірнику «Репресоване краєзнавство» [5, с. 132]. П.Тронько в статті, присвяченій трагічній долі київської історичної школи М.Грушевського, подає стисло інформацію про діяльність єдиної доньки М.Грушевського, Катерини, ілюструючи її споминами Є. Шабліовського про наукові доповіді К.Грушевської [6, с. 14]. Вітчизняна гуманітаристика наново відкрила ім'я талановитої дослідниці Катерини Михайлівни Грушевської. Першою серед присвячених їй робіт стала біографічна розвідка львів'янина Я.Малика, видана як текст лекції з курсу політичної історії України в 1991 р. [7, с. 51]. Найповнішими версіями життєвої та творчої долі К.Грушевської до сьогодні є монографічні дослідження І. Матяш «Катерина Грушевська: життя і діяльність» (2004) [8, с. 180]. Масив листів Н. Полонської-Василенко до О. Багалій-Татаринової був опублікований О. Богдашиною та І. Верби [9, с. 28].

Окреме місце серед усіх видів інформаційних джерел належить саме епістолярній спадщині, що має яскраво виражене соціальне підґрунтя: висвітлює історичну дійсність, певне суспільне середовище, у якому жив і працював автор листів, інтереси, емоції, особисті переконання і погляди окремої персоналії. Персоніфікований підхід до вивчення історії передбачає пошукову роботу й критичний аналіз усіх видів інформаційних джерел із відомостями про конкретну особистість. Листи як історичне джерело мають специфічні ознаки, становлячи собою різновид писемних пам'яток. Їхня специфіка полягає, по-перше, в яскравому прояві суб'єктивної перцепції подій, що вимагає критичного ставлення до таких джерел; по-друге, кожний період історії вплинув на форму листів; по-третє, листи належать до найбільш «важких» джерел з погляду наукового аналізу. До того ж, ні для кого не секрет, що характер письма, зміст та спектр висвітлених проблем дещо відрізняється у листуванні чоловіків та жінок. Зокрема, були використані матеріали листування А.Кримського, Д.Багалія, М.Грушевського, Н.Полонської Василенко, К.Грушевської та О.Багалій-Татаринової.

Початок господарювання радянської системи на теренах України вже з 1920-х рр. носив ворожий характер. Особливо цей натиск відчула українська наука. Саме в цей час яскраво проявилось прагнення радянської влади створити «суцільний фронт» наукового супроводження виробництва. Науковці переймалися станом архівної справи (і, до речі, не дарма переймалися – бо частка архівних документів все ж була втрачена за радянських часів), станом ВУАН та її втратами. Саме про ці переживання й писала А.Кримському співробітниця ВУАН О.Т.Андрієвська у листі від 26 грудня 1920 р.: «Положение Института всё еще довольно неопределённое. На него и татары притязают, и из Центра хотят его устраивать путём слияния [...] Украинская Академия, несмотря на недолгое своё существование, уже понесла потери. [...] Весь вопрос в том – уцелели ли киевские архивы и собрания рукописей при всех военных перепетиях, пережитых городом [...]» [10, с. 21].

В той час, коли одні страждали від втрат загальнодержавного рівня, інші вимушені були страждати від голоду, холоду та бідноти. Але захоплює їхнє віддане прагнення

працювати в таких умовах. Про ці «досягнення на кістках» у свої листах від 28 грудня 1920 р. писав до А.Кримського член ВУАН та видатний вчений України К.Воблий: «З великою охотою повернувся б до Києва, щоб працювати в Академії, але зразу не можемо виїхати – не маємо теплої одежі. [...] Скажіть моїм колегам по Відділу, що я стою близько до статистичних джерел Крима і можу використати чи ті, чи інші матеріали, які може будуть потрібні Академії [...]» [11, с. 22].

Зазвичай в листах писали про обмеженість науковців у роботі, підіймалися питання про їхні заслання. За словами очевидців, на той час навіть найбільше скупчення інтелігентів та дійсно розумних і мудрих людей можна було зустріти лише на Соловках. Але в такому контексті здається, що життя у засланні за межі рідного міста не є чимось аж надто жахливим. Однак з матеріалів листувань ми дізнаємось, що у засланні вченим загрожувала навіть голодна смерть. Саме таку інформацію можна отримати з листа визначного географа і геолога, одного з перших академіків Академії наук України П.А.Тутковського до А.Кримського, яке було датоване 1920 р.: «В самому близькому часі мені з дружиною загрожує голодна смерть. [...] нас двічі обікрадено, майна для продажу, хоча б самого злиденного, нема й єдина підпора – заробітки. [...] Єдиний спосіб відвернути голодну смерть – виїхати у село [...]» [12, с. 23]. В той час Академії загрожувала, та навіть вже почала впроваджуватися централізація науки. Ці нововведення страшенно лякали науковців, зокрема своїми хвилюваннями щодо цього питання обмінювалися у листах А.Кримський з В.Вернадським.

За своєю суттю інтелігенція, зокрема наукова, сповідувала загальнодемократичні принципи, прагнула свободи слова, була вільна у своїх переконаннях і висловлюванні думки. Практика ж соціалістичного будівництва, насаджена більшовицькою партією, явно суперечила природі життєдіяльності інтелігенції [13, с. 10].

Як вже зазначалося, скрутні умови життя не були приводом для припинення наукової роботи вчених. На останні копійки вони збирали матеріали та намагалися друкувати свої праці.

Досить складно подекуди простежити коло наукових інтересів серед жінок в історичній науці. Головною перепоною є той факт, що переважна більшість з них не мали змоги втілювати у життя роботу над тими темами досліджень, які їм насправді були цікаві. Часто-густо вони вимушені були розробляти теми, які наукові керівники або наукові плани їм подекуди «дуже наполегливо рекомендували». Нерідко такі «завдання» ставали справжньою перепоною у роботі над дійсною науковою роботою, над розробкою певної тематики тощо. Часто до таких завдань належала каталогізація або ж систематизація матеріалів.

Так, Г.Берло (український історик, філолог і педагог), у листі до С.Глушка, пояснюючи причини своєї не надто вдалої за обсягом виконаної наукової роботи 1929 р., зазначає: «...Михайло Сергійович [Грушевський] доручив мені скласти до друку покажчик усіх видань колишнього Наукового Товариства в Києві (це завдання було задане саме Г.Берло, скоріш за все через те, що сама вона була членом цього товариства з 1908 р.), нині Історичної Секції при ВУАН. Робота велика. Треба виписати з усіх книжок усі статті на картки, розподілити статті по відділах і написати систематичний покажчик їх, поділити алфавітовий покажчик імен авторів, потім предметовий покажчик, це все вимагає стільки часу, що на написання наукових праць не залишається часу» [14, арк. 1-1 зв.]. Саме з необхідністю виконання цих завдань Ганна Берло пов'язує той факт, що за 1929 р. нею була подана до друку лише одна наукова стаття (йдеться про невелику розвідку дослідниці «Мої знайомства з деякими українськими діячами, надруковану у часописі «Україна» [15, с. 118-123]). У контексті розглядуваної тематики наведена вище проблема є прикладом «несвободи» у роботі науковців, зокрема, серед жінок у наукових колах на той час.

Треба розуміти всю специфіку часу – в 20-х рр.. жінка от-от почала доводити свою спроможність бути не гіршим спеціалістом у будь-якій сфері (в тому ж числі і в науці), аніж чоловіки (і треба визнати, в певних галузях, навіть і кращим спеціалістом, аніж чоловіки). Кожна жінка нібито могла відчувати свою значущість та на практиці оцінити свої можливості, як-то кажуть «у справі». Але, як відомо, перш за все «революція має статися в головах», чого на жаль, часто не сталося. Чоловіки часто не сприймали жінок серйозно – або ж навпаки – відчували неочікувану небезпеку з боку сильних конкурентів? В контексті цих положень треба пам'ятати про жінку, яка свою значущість як дослідника лише підтверджувала з часом – Н.Д.Полонська-Василенко.

Ні для кого не секрет, що поряд з відмінностями у стильових написаннях листів, жінки-історики (та й взагалі жінки) часто відрізняються від чоловіків особливостями світосприйняття та навіть, можливо, проблемами, що їх спіткали. Але, варто звернути увагу на те, що, незважаючи на низку відмінностей, проблеми з елементарною нестачею паперу спіткали усіх науковців, незважаючи на їхню статть. Так, у січні 1923 р. А.Кримський писав до Д.Багалія: «Правда, у нас зле з папером. Держава, передавши нам друкарню, не дала нам ані однієї стопи паперу, ані грошей на закупівлю паперу. Все, що ми друкуємо, друкується на папері, пожертвованому авторами, або купленому мною з моїх випадкових заробітків...» [16, с. 41]. А аналогічний зміст листа Катерини Грушевської (дочки відомого історика) до Філарети Колесси (відомий український етнограф, літературознавець) від 10 липня 1930 року є доказом того, що ціла низка проблем в академічних колах не визнавала відмінностей у статі: «[...] Бажаю тим часом всього доброго, головно спокійного літнього спочинку і міцного здоров'я. Вибачте за такий поганий папір, саме тепер немає іншого [...]» [17, с. 521].

Тобто цей приклад, хоч на перший погляд і здається не дуже значущим, але досить яскраво показує ту особливість часу, що, незважаючи на гендерні відмінності у листах, їх змісті та викладених питаннях (а також у формі їх викладу), в них існували спільні проблеми – проблеми не українців чи громадян новоствореної держави, а проблеми саме науковців. Їх об'єднувала спільна мета – донести до свого читача дещо дуже важливе, те, що може змінити світосприйняття цілих поколінь, те, що змінить уяву тисяч людей (не одразу, звичайно) про їхнє минуле.

Про проблеми, що стосувалися труднощів щодо опублікування наукових праць та загального стану матеріального становища науковців ми дізнаємося з матеріалів листування М.С.Грушевського з істориком Ю.Й.Сіцинським. Так, у листі від 2 серпня 1927 року Юхим Йосипович писав до Михайла Сергійовича: «Завтра я вишлю Вам цінною бандероллю в 50 крб. рукопис з фотографіями та планами. Я задержався з присилкою і заготовкою фотографій, і не переписав на машинці свою статтю, бо не було часу й засобів... прошу Вас доручити кому передрукувати, якщо стаття годяща... Дуже я вдячний Вам за Ваші турботи про мене, за Вашу прихильність до моєї праці» [18, с. 15]. Грушевський позитивно оцінив одержаний рукопис, вжив усі необхідні заходи для негайного обнародування однієї з кращих праць Сіцинського і одночасно врахував матеріальну скруту автора. У листі від 27 вересня 1927р. Сіцинський писав: «Щиро вдячний Вам за прислані гроші. Вони прийшли як раз в пору, коли дуже були потрібні мені...» [19, с. 15-20].

У листі до В.Молотова від 4 січня 1934 р. академік М.Грушевський уклінно просив дати йому можливість працювати, друкувати книги. Він зізнався, що його повернення в Україну сприяло активізації «зарубіжної української інтелігенції», яка масово полинула за ним в Україну.

Тобто, в матеріалах листування М.С.Грушевського на перший план виступає емоційний бік проблеми, непокоєння про Батьківщину, а також матеріальні нестатки та

злидні, що мали місце в житті тих провідних українських науковців, які за тих чи інших причин залишилися в рідній країні.

Сказати, що жінкам робили в плані репресій «знижку» було б, мабуть, моральним злочином. До того ж, прослідковується схильність до заповзятості та цілковите небажання жалітися, навіть рідній матері. Таке явище можна зустріти в листах дочки провідного історика – К.Грушевської. Показово, що, перебуваючи у засланні, коли вже на звільнення не варто було й сподіватися, питання видання батьківських праць чи не найбільше цікавило Катерину Грушевську (її батько, М.С.Грушевський помер у 1934 році), про що зокрема свідчить лист К.Грушевської до матері, написаний у червні 1941 р. з Магадану: «...что с рукописями? Где они и когда взяты, если взяты? Если ты еще не написала мне об этом, то напиши. Напиши тоже не знаешь ли что случилось с Томом VI («Истории украинської літератури»), который был в Институте, и с другими теми рукописями, которые я сама сдала в Академию? И не слышала ли что-нибудь о переводе шестого тома?» [20, с. 180]. Більше того, не лише Катерина переймалася закінченням справ батька – чи не всі «спадкоємиці» батьківської справи намагалися продовжити те, що не встигли батьки, та видати роботи, що не встигли ті – чи не тому ми про дочок знаємо значно менше, аніж про їхніх славнозвісних батьків?

Чи можна казати, що всі жінки-науковці того часу були такими заповзятими та відданими науці? Мабуть, це було б помилкою, адже ледь не рішучим тут виступає суб'єктивний фактор боротьби у жінці двох «початків» - родинного (жінка-матір, жінка-дружина, жінка-господиня) та професійного (жінка-науковець). І на реалізацію та очевидну перемогу одного з них або ж вмілого поєднання та маніпулювання ними двома в межах життя однієї людини впливає ціла низка факторів, починаючи від особливостей історичного часу, й аж до взаємин в родині.

Культурно-освітній капітал, який робить можливим прихід жінки у світ професійної науки, складають: високий рівень освіти, налагоджені зв'язки з представниками наукового співтовариства, можливість отримання протекції, знання норм «корпоративної культури». З огляду на це логічним є припущення, що першими серед жінок право доступу до наукової корпорації отримують представниці наукових династій – наразі доньки професійних істориків (К.Грушевська, О.Багалій-Татарінова). Може, саме з них й починається українська історична «жіноча» наукова думка. Але ж чи варто її виокремлювати із загального комплексу історичного знання 20-30-х рр. XX ст.?

Наслідкування родинної справи зазвичай відбувається за чоловічою лінією «батько – син» [21, с. 134], тому випадки «жіночої експансії» в суто чоловічій сфері, до якої належить світ професійної науки першої третини XX ст., можна розглядати як засіб перемоги в суперництві з батьком.

О.Багалій-Татарінова (дочка відомого науковця Д.І.Багалія) працювала на кафедрі російської історії Харківського ІНО (Інститут народної освіти). У 1925 р. після закінчення аспірантури отримала посаду наукового співробітника Харківської НДК історії української культури під керівництвом батька, а також виконувала обов'язки секретаря історичної секції. У 1930–1934 рр. була позаштатним співробітником Комісії для виучування соціально-економічної історії України XVIII–XIX ст. у зв'язку з історією революційної боротьби.

У листі до колеги й подруги Наталії Полонської-Василенко від 24 лютого 1934 р. вона зізнається, що ніколи не мала «уверенности в себе как в историке» [22, с. 92]. Саме тому, за словами О.Багалій (від другої частини свого прізвища вона відмовилася ще в 1930 р. [23, с. 92]), весь цей час вона поєднувала наукову діяльність з працею по «лінії бібліотечно-бібліографічній», хоча й мала фінансову можливість за життя батька працювати в одному (історичному) напрямку [24, с. 92]. З листа можна зробити висновки про певну безпорадність авторки, до того ж листи подібного змісту наскрізь пронизані

болем та печаллю – зазначений перебіг подій, та таке кар’єрне зростання напевне її ледь влаштувало.

Є всі підстави стверджувати, що у випадку О.Багалій, її наукова робота була для дослідниці досить обтяжливою – про це дізнаємося з матеріалів її листування: («бьюсь над экономикой военных поселений», «надо разобраться в этом трудном вопросе»), поразки в якій приносять почуття сорому. Так, у листі від 31 травня 1931 р. вона зізнається: «Насчет плана и вообще моей работы в комиссии (идеться про работу в Комиссии для виучивания социально-экономической истории Украины XVIII-XIX ст. у зв’язку з історією революційної боротьби, в якій О.Багалій-Татарінова була нештатним співробітником): мне очень совестно, что я так мало в ней работаю. За эту зиму моя работа... почти не подвинулась» [25, с. 94].

Так, яскравим прикладом є епістолярна спадщина О.Багалій-Татарінової (з 1930 р. – О.Багалій). Дослідниця часто елементарно не встигала займатися науковою роботою за тими напрямками, що її найбільш цікавили, через доручення в Академії та сімейні обставини. Так, Ольга Багалій-Татарінова в листах до Наталії Полонської-Василенко скаржилася, що через обрання її бригадиром по темі про польські повстання 1863 р., вона не має можливості ані продовжувати власні студії з історії воєнних поселень в Україні («масса дел, не знаю за какое хвататься... бригадиром тоже буду, но реально тоже ничего не смогу» [26, с. 102]), ані приділяти належну увагу хворому на нефрит сину [27, с. 102].

Хоча саме матеріали цього листа дають змогу трактувати певне обтяження історика науковою роботою, яке було для неї заважким, (повертаючись до попереднього її листа) як елементарну неможливість обрати та «розірватися» між хворим сином та нелегкою роботою.

Але навіть такі судження не дають підстав вважати Ольгу Дмитрівну не достатньо кваліфікованим науковцем. Хоча вона й багато-чого не встигала через вже означені причини, але їй вдалося досягти певних успіхів та стати неабияким спеціалістом у досліджуваних галузях.

Так, зберігся достатньо великий масив матеріалів листування О.Д.Багалій-Татарінової. У більшості листів адресанти зверталися до Ольги Дмитрівни як до експерта в питаннях джерельної бази Лефортівського архіву. Те, що більшість листів є початком знайомства («простите, что беспокою Вас, не будучи знаком с Вами лично... узнал о Ваших занятиях по истории военных поселений на Украине... мне было бы весьма ценно узнать об этом подробнее» [28, арк. 1], «работаю последние пять лет по истории военных поселений... потому позволяю себе обратиться к Вам за товарищеским советом» [29, арк. 1]), свідчить про неабиякий інтерес до праць дослідниці, тим більше, що найчастіше ці листи закінчуються проханням передати роботи, з якими ще не встиг ознайомитися адресант. Та чи є це свідченням того, що незважаючи на всі перепони та, часом, песимістичний настрій, О.Багалій вдалося все ж таки бути справжнім спеціалістом у досліджуваній тематиці?

Широкому знайомству з місцевим товариством істориків передувало досить песимістичний настрій, що лунав у листах Н.Д.Полонської-Василенко: «Мне нужно известное отношение к себе завоевывать в Киеве, а не на «перифериях» – на что мне Одесса, когда в Киеве – умри, не дай Бог Д.Ив. [Д.І.Багалій], продли Бог ему века – и меня вышвырнут из Академии...» [30, с. 127]. Так, незважаючи на неабиякий професіоналізм, дослідниця досить чітко розуміла всю хиткість свого положення в Академії, і з досить холодним розрахунком розмірковувала щодо цього.

Історична наука в 1920-1930-х рр.. переживала певні трансформації – ледь не кожне слово, написане науковцем, мало бути чітко узгоджене з представниками влади та відповідати політичній ситуації в країні. Маєш іншу точку зору та готовий її відстоювати

– отримай 10 років таборів. Заняття наукою в цей час було, прямо скажімо, небезпечним, але, тим не менш, це не зупиняло молодих науковців, дочок українських істориків, які буквально творили тогочасну наукову думку. В даному випадку прослідковується певне протиріччя зсередини системи – серйозну наукову роботу батьків наслідують їхні дочки, що для того часу було геть не типовим. Жінка тільки-но робила перші кроки в науковій діяльності, а тому досить доречно простежити цей шлях, проторений Катериною Грушевською та Ольгою Багалій-Татариновою на прикладі матеріалів листування.

Таким чином, епістолярна спадщина українських науковців різної статі надає можливість дослідникам визначити певні характерні риси. Одним з найочевидніших факторів є той, що свідчить про тенденційний характер діяльності карально-репресивного апарату радянської влади щодо «неблагонадійних» видатних науковців. Звичайно, що жіноче повсякдення певною мірою відрізнялося від життя чоловіків, що були зайняті в науковій галузі. Так, навіть займаючи геть не останні місця в розвитку української історичної науки, вони не переставали бути господинями та матерями. Але навряд чи можна говорити, що таке сумісництво було для них простим. Так, аби не втрачати позицій в жодній з цих галузей, жінкам - не зважаючи на те, що вони часто-густо були ледь не кращими науковцями, ніж деякі з чоловіків-науковців, - треба було поєднувати ці дві ролі. Також велику роль у поданому аналізі треба відводити емоційно-психологічному факторові, який керує, як думками, так і діями жінки. Саме цей бік дуже яскраво простежується в матеріалах листування, адже не дарма науковці виділяють окреме явище у вітчизняній науці, як «жіночий лист».

У випадку К.Грушевської та О.Багалій можна стверджувати – незважаючи ні на що, наукова робота була для них не лише основним заняттям, а й справою честі. Науковий доробок батьків спонукав до рішучих дій, до продовження досліджень, до збереження архівів, праць, листів, чернеток. Показово, що Катерина Михайлівна та Ольга Дмитрівна, незважаючи на геть різні життєві обставини, характери та темпераменти, присвячували більшість свого часу та всього життя саме науці та професійній діяльності. Перед владою стояла мета не просто змусити «замовкнути» діячів науки, а зламати творчу особистість, відбити усіляке бажання не підкорюватись радянській владі. Чи вдалося їм пригнітити незламний дух борців інтелектуального фронту – велике питання, достеменної відповіді на яке ми навряд чи дістанемо (але працюватимемо в цьому напрямку у подальших дослідженнях), але факт, що радянській владі, незважаючи на найрадикальніші та ледь не гуманні методи та засоби боротьби та впливу, так і не вдалося повністю перекрити випуск у світ праць великих українських науковців, що були їм немов та кістка у горлі, незважаючи на стать та інші особистісні характеристики – безперечний факт.

Список використаної літератури

1. Иванова Л. В. Формирование советской научной интеллигенции 1917–1927 / Л. В.Иванова. – Москва : Мысль, 1980. – 391 с. ; Ivanova L. V. Formirovanie sovetskoj nauchnoy intelligentsii 1917–1927 / L. V.Ivanova. – Moskva : Mysl, 1980. – 391 s.
2. Ткачова Л. І. Інтелігенція Радянської України в період перебудови основ соціалізму / Л. І. Ткачова. – Київ : Наукова думка, 1985. – 190 с. ; Tkachova L. I. Intelihentsiia Radianskoï Ukrainy v period perebudovy osnov sotsializmu / L. I. Tkachova. – Kyiv : Naukova dumka, 1985. – 190 s.
3. Дорошенко В. В. Пам'яті Марії й Катерини Грушевських / В. В.Дорошенко // Свобода. – 1955. – 7 вересня ; Doroshenko V. V. Pamyati Mariyi i Kateryny Grushevskyyh / V. V.Doroshenko // Svoboda. – 1955. – 7 veresnya
4. Оглоблин О. П. Українська історіографія 1917–1956 : пер. з англ. / О. П.Оглоблин ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Центр українознавства, Історичний

факультет ; Державний комітет архівів України. – Київ , 2003. – 252 с .; Ohloblyn O. P. *Ukrainska istoriohrafia 1917–1956 : per. z anhl. / O. P. Ohloblyn ; Kyivskiy natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka, Tsentr ukrainoznavstva, Istorychniy fakultet ; Derzhavnyi komitet arkhiviv Ukrainy. – Kyiv , 2003. – 252 s .;*

5. Бабенко Л. Л. Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки) / Л. Л. Бабенко, С. С. Бабенко, Г. П. Білоус, М. М. Біляшівський, Б. М. Біляшівський; Інститут історії України; Всеукраїнська спілка краєзнавців; Міністерство культури України. – Київ : Рідний край, 1991. – 478 с. ; Babenko L. L. *Represovane kraieznavstvo (20–30-ti roky) / L. L. Babenko, S. S. Babenko, H. P. Bilous, M. M. Biliashivskiy, B. M. Biliashivskiy; Instytut istorii Ukrainy; Vseukrainska spilka kraieznavtsiv; Ministerstvo kultury Ukrainy. – Kyiv : Ridnyi kraj, 1991. – 478 s.*

6. Там само.; Там само.

7. Малик Я. Катерина Грушевська / Я. Малик // Український історик. – 1991–1992. – Ч. 110–115. – Т. 28–29. – С. 265–277.; Malyk Ya. *Kateryna Grushevska / Ya. Malyk // Ukrainskiy istorik. – 1991-1992. – Ch. 110-115. – T. 28-29. – S. 265-277.*

8. Матяш І. Б. Катерина Грушевська: Життя і діяльність / І. Б. Матяш. – Київ : Україна, 2004. – 240 с. ; Matyash I. V. *Kateryna Grushevska: zhittya i diyalnist / I. V. Matyash. – Kyiv : Ukraina, 2004. – 240 s.*

9. Богдашина О. Листи Н. Д. Полонської-Василенко до О. Д. Багалій-Татарінової / О. Богдашина, І. Верба // Наукові записки [Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України] : зб. праць молодих вчених та аспірантів. – Київ , 1999. — Т. 3. - С. 498–520 ; Bohdashyna O. *Lysty N. D. Polonskoi-Vasylenko do O. D. Bahalii-Tatarynovoi / O. Bohdashyna, I. Verba // Naukovi zapysky [Instytutu ukrainskoi arkhеоhrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy] : zb. prats molodykh vchenykh ta aspirantiv. – Kyiv , 1999. — T. 3. - S. 498–520*

10. Матвєєва Л. В. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890 - 1941) / Л. В. Матвєєва; НАН України; Інститут Схodoзнавства ім. А. Кримського. – Київ, 2005. – Т. 2. – 492 с. ; Matvieieva L. V. *Epistoliarna spadshchyna Ahatanhela Krymskoho (1890 - 1941) / L. V. Matvieieva; NAN Ukrainy; Instytut Skhodoznavastva im. A. Krymskoho. – Kyiv, 2005. – T. 2. – 492 s.*

11. Там само. – Там само.

12. Там само. – Там само.

13. Литвин Н. М. Політичні репресії проти наукової інтелігенції в радянській Україні в 1920 – 1930-х роках (ідеологічні аспекти проблеми) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Наталя Миколаївна Литвин; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ , 2006. – 216 с. ; Lytvyn N. M. *Politychni represii proty naukovoї intelihtentsii v radianskii Ukraini v 1920 – 1930-kh rokakh (ideolohichni aspekty problemy) : dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Natalia Mykolaivna Lytvyn; Kyivskiy natsionalnyi universytet im. T. Shevchenka. – Kyiv , 2006. – 216 s.*

14. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890—1941) / за ред. Л. В. Матвєєвої , О. Б. Бубенок, О. Д. Василюк та ін. – Київ : НАН України, Ін-т схodoзнавства ім. А. Кримського, 2005. — Т. II : 1918—1941. - 358 с. ; *Epistoliarna spadshchyna Ahatanhela Krymskoho (1890—1941) / za red. L. V. Matvieievoї , O. B. Bubenok, O. D. Vasyliuk ta in. – Kyiv : NAN Ukrainy, In-t skhodoznavastva im. A. Krymskoho, 2005. — T. II : 1918—1941. - 358 s.*

15. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького / упоряд. : С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова; під заг. ред. Н. Капустіної. — Дніпропетровськ , 2005. - Вип. 4 : Листи Д. І. Яворницького до діячів науки та культури. — 500 с. ; *Epistoliarna spadshchyna akademika D. I. Iavornytskoho / uporiad. : S. Abrosymova, N. Vasylenko, A.*

Perkova; pid zah. red. N. Kapustinoi. — Dnipropetrovsk , 2005. - Vyp. 4 : Lysty D. I.Iavornytskoho do diiachiv nauky ta kultury. — 500 s.

16. Єфремов С. О. Щоденники (1923–1929) / С. О. Єфремов. – Київ : Газета Рада, 1997. – 848 с. ; Yefremov S. O. Shchodennyky (1923–1929) / S. O. Yefremov. – Kyiv : Hazeta Rada, 1997. – 848 s. ;

17. Академія наук Української РСР. Персональний склад. Дійсні члени (академіки АН УРСР). Члени-кореспонденти. 1919–1979 / відп. ред. К. М. Ситник. – Київ : Наук. думка, 1979. – 228 с. ; Akademiia nauk Ukrainiskoi RSR. Personalnyi sklad. Diisni chleny (akademiky AN URSR). Chleny-korespondenty. 1919–1979 / vidp. ped. K. M. Sytnyk. – Kyiv : Nauk. dumka, 1979. – 228 s.

18. Алексеев П. В. Революция и интеллигенция / П. В. Алексеев. – Москва : Политиздат, 1987. – 272 с. ; Alekseev P. V. Revolyutsiya i intelligentsiya / P. V. Alekseev. – Moskva : Politizdat, 1987. – 272 s.

19. Афанасьев Ю. Н. Феномен советской историографии // Афанасьев Ю. Н. Советская историография / Ю. Н. Афанасьев. – Москва : РГГУ, 1996. - С. 7–41 ; Afanasev Yu. N. Fenomen sovetskoy istoriografii // Afanasev Yu. N. Sovetskaya istoriografiya / Yu. N. Afanasev. – Moskva : RGGU, 1996. - S. 7–41

20. Баженов Л. В. Здружені історією Поділля / Л. В.Баженов // Духовні витоки Поділля: творці історії рідного краю : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський 9-11 вересня 1994 р. –Хмельницький : Поділля, 1994. – Ч. 1.– С.15-20 ; Bazhenov L. V. Zdruzheni istoriiei Podillia / L. V.Bazhenov // Dukhovni vytoky Podillia: tvortsi istorii ridnoho kraiu : mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kamianets-Podilskiy 9-11 veresnia 1994 r. –Khmelnyskiy : Podillia, 1994. – Ch. 1.– S.15-20.

21. Берто Д. Семейное владение и семья: трансмиссии и социальная мобильность, прослеживаемые на пяти поколениях / Д. Берто, И.Берто-Вьям // Социс. – 1993. – № 1–2. – С. 132–140 ; Berto D. Semeynoe vladenie i semya: transmissii i sotsialnaya mobilnost, proslezhivaemye na pyati pokoleniyakh / D. Berto, I.Berto-Vyam // Sotsis. – 1993. – № 1–2. – S. 132–140

22. Андросова-Байда Д. О. Українська історична наука 1920-х рр. : образ жінки-історика : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 / Дарина Олександрівна Андросова-Байда; НАН України, Ін-т історії України. – Київ , 2010. – 172 с. ; Androsova-Baida D. O. Ukrainaska istorychna nauka 1920-kh rr. : obraz zhinky-istoryka : dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.06 / Daryna Oleksandrivna Androsova-Baida; NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. – Kyiv , 2010. – 172 s.

23. Там само. – Там само.

24. Там само. – Там само.

25. Там само. – Там само.

26. Андросова-Байда Д. О. Кар'єрні стереотипи жінки-науковця (на прикладі української історичної науки) / Д. О. Андросова-Байда // Гендерна освіта в Україні: теоретичні та праксеологічні аспекти реалізації : матер. всеукр. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 24 листопада 2011 р. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 88-93 ; Androsova-Baida D. O. Kar'ierni stereotypy zhinky-naukovtsia (na prykladi ukrainiskoi istorychnoi nauky) / D. O. Androsova-Baida // Henderna osvita v Ukraini: teoretychni ta prakseolohchni aspekty realizatsii : mater. vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Dnipropetrovsk, 24 lystopada 2011 r. – Dnipropetrovsk, 2012. – S. 88-93

27. Там само. – Там само.

28. Бистров М. А. Керівна роль КП(б) України у галузі вищої освіти в період будівництва соціалізму (1917–1937 рр.) / М. А.Бистров. – Харків : Вища школа, 1974. – 142 с. ; Bystrov M. A. Kerivna rol KP(b) Ukrainy u haluzi vyshchoi osvity v period

budivnytstva sotsializmu (1917–1937 rr.) / M. A. Bystrov. – Kharkiv : Vyshcha shkola, 1974. – 142 s.

29. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 кн. / І. Білас. – Київ : Либідь; Військо України, 1994. – Кн. 2. - 688 с. ; Bilas I. Represyvno-karalna systema v Ukraini 1917–1953 rr.: suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovy analiz : u 2 kn. / I. Bilas. – Kyiv : Lybid; Viisko Ukrainy, 1994. – Кн. 2. - 688 s.

30. Верба І. В. Н. Д. Полонська-Василенко – історик та археограф (1894–1973) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 / Ігор Володимирович Верба; Інститут української археографії НАН України. – Київ, 1994. – 16 с. ; Verba I. V. N. D. Polonska-Vasylenko – istoryk ta arkheohraf (1894–1973) : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.06 / Ihor Volodymyrovych Verba; Instytut ukrainskoi arkheohrafii NAN Ukrainy. – Kyiv, 1994. – 16 s.

Дата надходження до редакції 29.10.2015 р.

Yu. Iordanova

THE «STRUGGLE» OF PRIVATE AND SCIENCE IN THE LIFE OF UKRAINIAN WOMEN SCIENTISTS: ANALYSIS OF EPISTOLARY HERITAGE (1920-1930-ies.)

In the scientific article on the base of scientist's correspondence had analyzed their everyday home life and science life of Ukrainian science intelligence of the first third of XX century. Particular attention was paid of everyday life of women scientists. In order to get the most authentic information about a particular historical period, it is important to study the impact of human factors on the period. From that we can conclude the need to study the history of everyday life just as a way most significant events play a certain age. The period of activity punitive and repressive apparatus of the former USSR considered special. The Soviets literally "suppressed" new ideas and radical solutions "fresh" concept, even from the mouth (or with the pen) the most prominent scientists not only in the Soviet Union, but also worldwide. This is due to the follow in features of the era of the personal source of origin is hardly the most reliable and informative, especially because only letters to loved one spirit and ideas companions (especially in academic circles) can be found really frank exposition of ideas, feel a certain freedom, which scientists hoped to keep in correspondence. Looking at the problem from the same analysis is female correspondence allows to look in more detail the nature of influential factors played no role in the formation of life scientists. Looking at the problem from the same analysis is female correspondence allows to look in more detail the nature of influential factors played no role in the formation of life scientists.

The important point is also are view of scientific work is women scientists, who would combine the scientific activities with housekeeping. In this case, it is not only about women scientists, this multi-level system of ideas about the place, role and status of women in professional circles of the academic community. The development of Ukrainian history of the 1920s is feminization process characterized of the academic community. It comes to specific socio-cultural situation marked influence emancipatory movement XIX - early XX century., the rise of "women's issues" to the level of state policy. In the paper were examined epistolary heritage women scientists who were followers of the famous Ukrainian scientists. Professional dynastic in these families just causes the historian of particular interest. The paper presents both household and working (scientific) aspects of everyday life. The study analyzed a special origin an array of sources (materials scientists' correspondence). As a result, there have been a number of conclusions about the daily life of women scientists, including scientific work based epistolary heritage of leading Ukrainian scholars as K. Hrushevskya, O. Bagaley-Tatarinova. In particular, the more detailed the information submitted on housing and

financial wealth scientists, the conditions for fruitful work and support of science and education necessary books, monographs and documents.

Keywords: *scientist, woman, repression, letters, follower.*

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Гедьо А.В., д.і.н., проф.; Молчанов В.Б., д.і.н., проф.*

УДК 930.1(477)“183/185”:929Сагайдачний(045)

О.М. Ісаєнко

ПОСТАТЬ ГЕТЬМАНА ПЕТРА КОНАШЕВИЧА САГАЙДАЧНОГО В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

У статті розглянуто становлення української історіографії першої половини ХІХ ст. щодо постаті гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного. Проаналізовано головні напрямки розвитку наукової історичної думки, висвітлено погляди Д. Бантиш-Каменського, М. Маркевича, М. Максимовича. Проаналізовані основні підходи до висвітлення особи П. Сагайдачного, якого Д. Бантиш-Каменський сприймав крізь призму дворянсько-автономіської історіографії. М. Маркевич вважав його незалежним гетьманом та союзником Польщі. М. Максимович розглядав Петра Конашевича як підлеглого Польської корони, який вдало використовував існуюче геополітичне становище для захисту національних інтересів. У зазначений період в українській історичній науці було окреслено основні питання вивчення постаті П. Сагайдачного, визначено проблематику подальшого вивчення.

Ключові слова: *історіографія, наукові напрямки, козацтво, гетьман, Військо Запорозьке, військова діяльність.*

Діяльність гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного була спрямована на розвиток козацької організації, сприяла стабілізації козацько-польських відносин, врегулюванню польсько-козацьких конфліктів тощо. Його постать завжди привертала до себе увагу істориків. Вивчення та інтерпретація істориками цих питань постали перед українськими істориками середини ХІХ ст. Їх дослідження проходило в контексті становлення національної історичної науки.

Саме в першій половині ХІХ ст. було сформовано концептуальні підвалини вивчення діяльності Петра Конашевича Сагайдачного. Праці істориків цього часу стали підґрунтям наукових досліджень постаті видатного гетьмана наступних часів. Але на наш час рівень історіографічного аналізу праць вказаного періоду не задовольняє наукових та суспільних потреб. Актуальність статті полягає в необхідності аналізу поглядів істориків першої половини ХІХ ст. та визначенні тих ідей і напрямків, що вплинули на подальші наукові дослідження.

Історіографічні студії, присвячені досліджуваному питанню, з'явилися лише наприкінці ХІХ ст. Вони мали фрагментарний характер і до нашого часу відсутня узагальнююча комплексна праця з зазначеної теми. Можна виділити історіографічні розробки присвячені окремо П. Сагайдачному, дослідження, присвячені козацтву та узагальнюючі праці з української історії, більшість з яких має характер посібників.

Одним з перших історіографічних огляд окремих питань діяльності гетьмана П. Сагайдачного надав І. Каманін у своїй розвідці, присвяченій Петру Конашевичу [4]. Аналіз історичних праць щодо постаті видатного гетьмана зробив М. Василенко, надаючи досить критичні судження та висновки [3]. Серед сучасних істориків аналізував